

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СМЕТАНІНА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.9.01

**ТЕОРЕТИЧНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИННІСТЬ В
ПОСТРАДЯНСЬКІЙ КРИМІНОЛОГІЇ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Голіна Володимир Васильович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Шакун Василь Іванович**, Національна академія внутрішніх справ, професор кафедри кримінального права, член-кореспондент НАПрН України;
кандидат юридичних наук, доцент **Блага Алла Борисівна**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій.

Захист відбудеться «16» жовтня 2014 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «12» вересня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Злочинність, її сутність і природа, кількісно-якісні виміри є важливим об'єктом досліджень у вітчизняній кримінологічній науці. Від уявлення про природу злочинності, її адекватного визначення залежить розуміння її витоків, детермінант і ефективність запобігання. Сьогодні, у ХХІ столітті, стало очевидним, що процес пізнання сутності злочинності ще не отримав свого логічного наукового завершення. Виникає потреба у подоланні домінуючого ще з радянських часів спрощеного підходу до злочинності як простої сукупності злочинів, розширенні меж та напрямів її пізнання, вивченні її складових та ін. Домінуюча у радянський період, а подекуди і в наступні роки розвитку кримінології позиція щодо визнання злочинності як статистичної сукупності злочинів у пострадянській кримінології була піддана обґрунтованій критиці. Сучасні комплексні дослідження злочинності і як соціального явища, і як властивості особи дають можливість переглянути існуючу парадигму злочинності. Сформульовані новітні визначення злочинності потребують, з одного боку, наукового осмислення й інтерпретації, а з другого – оцінки адекватності відображення в понятійному апараті кримінології цієї кримінальної реальності. Однак ні теоретично, ні практично злочинність не отримує як одноставного її наукового розуміння, так і усвідомлення суспільством її руйнівного впливу на національну безпеку. Статистичні дані та результати кримінологічних досліджень свідчать, що динаміка злочинності в Україні зростає. Стає зрозумілим, що, по-перше, злочинність – це прояв деструктивності суспільства, а, по-друге, прояв деструктивності самої людини породжувати множинність злочинів.

Таким чином, сучасне визначення злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих нині кримінологічних підходів до її сутності та врахування новітніх тенденцій її реальних проявів у державі.

Вивчення злочинності і пов'язані із цим проблеми стали предметом наукових пошуків для багатьох учених сучасної України. Значний внесок у вирішення цієї проблеми зробили українські вчені О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, А.Б. Блага, А.М. Бойко, В.І. Борисов, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, В.П. Ємельянов, В.А. Журавель, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, В.О. Коновалова, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, С.С. Мірошніченко, В.Ф. Оболенцев, М.І. Панов, І.П. Рущенко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, І.К. Туркевич, В.І. Шакун, В.Ю. Шепітько, О.Ю. Шостко та інші. Великий інтерес для розширення уявлення про злочинність на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки представляють і роботи таких російських вчених, як Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, М.М. Бабаєв, Я.І. Гілінський, А.І. Долгова, С.М. Іншаков, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунєєв, В.В. Орехов, Ю.Є. Пудовочкін, О.Б. Сахаров, О.В. Старков, С.М. Шап'єв, Д.А. Шестаков, О.М. Яковлєв та інші.

У 1996 р. В.І. Шакуном була захищена докторська дисертація на тему «Урбанізація і злочинність в Україні», у 1997 р. О.М. Литвак захистив кандидатську дисертацію на тему «Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992 –

1995 роки)». У 2007 році І.Б. Медицьким захищена кандидатська дисертація на тему «Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної української держави». У 2013 році О.Г. Куликом захищена докторська дисертація на тему «Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження».

Комплексного ж кримінологічного вивчення такого явища, як злочинність, його понятійного визначення, аналізу інформаційної моделі злочинності, встановлення «ціни» злочинності в сучасному українському суспільстві дотепер не проводилося. Відсутність такого дослідження на тлі значної криміналізації основних сфер суспільного життя і значних змін суспільних відносин зумовила вибір теми дисертації і свідчить про її актуальність, теоретичну і практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Теоретичні і прикладні проблеми запобігання злочинності та реформування Державної кримінально-виконавчої служби в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000958). Тема дисертаційної роботи затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 24 грудня 2010 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретичних знань стосовно природи і сутності злочинності, систематизація наукових підходів до її визначення, побудова сучасної інформаційної моделі злочинності в Україні.

Для досягнення визначеної мети поставлені наступні завдання:

- проаналізувати історичний розвиток уявлення про злочинність у радянській та пострадянській кримінології;
- розкрити методологічні підходи до вивчення злочинності;
- визначити межі пізнання злочинності в сучасній вітчизняній кримінології;
- сформулювати сучасне визначення злочинності;
- розглянути прояви злочинності та запропонувати їх кримінологічну класифікацію;
- розкрити кількісно-якісні показники злочинності для вдосконалення інформаційної моделі злочинності;
- визначити поняття «ціна» злочинності, розкрити його зміст.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що пов'язані з вивченням злочинності як соціального явища та її виміри.

Предметом дослідження є теоретичне уявлення про злочинність в пострадянській кримінології.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають положення матеріалістичної діалектики, сучасної теорії наукового пізнання соціальних явищ. За допомогою застосування діалектичних методів пізнання проведено кримінологічний аналіз поняття злочинності та надана його характеристика. Історико-правовий метод використовувався для розкриття особливостей генезису поняття злочинності як у радянській, так і у сучасній кримінології. Структурно-функціональний метод аналізу явища злочинності дозволив визначити її соціальну обумовленість, закономірності та тенденції

розвитку, вплив цього явища на різні соціальні процеси. Застосування системно-структурного методу дало змогу здійснити структурування і класифікацію проявів злочинності. Порівняльно-правовий метод надав можливість порівняти визначення злочинності та принципи її обліку в зарубіжних країнах. За допомогою логіко-семантичного аналізу встановлено сутність неоднозначних та оціночних понять у кримінології.

Теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові роботи вітчизняних і зарубіжних учених у галузі філософії, теорії держави і права, кримінології, соціології, статистики, психології, кримінального і кримінально-процесуального права, а також інших галузей знань, що стосуються проблеми злочинності. Нормативно-правовою базою дисертаційного дослідження стали Конституція України, укази Президента України та постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України у сфері протидії злочинності та її окремим проявам, кримінологічне, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство.

Емпіричну основу дисертації становлять архівні матеріали регіональних кримінологічних установ, статистичні звіти Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України, Управління статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральної прокуратури України за 2007 – 2012 роки, а також інші матеріали, що стосуються тематики дослідження. Дисертантом проведено контент-аналіз засобів масової інформації за 2007 – 2013 роки.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першою у вітчизняній науці кримінології комплексною науковою працею, в якій систематизовано теоретичні уявлення про злочинність, її сутність та визначення, а також створено її інформаційну модель. Найбільш значущими результатами, що розкривають новизну дисертаційної роботи, можна вважати наступні положення, висновки і пропозиції.

Уперше:

– простежено еволюцію і здійснено систематизацію наукових поглядів у радянській і пострадянській кримінології стосовно природи і сутності злочинності, розглядається два основних підходи до їх розуміння і визначення у вітчизняній кримінології: а) сумарно-статистичний, який охоплює погляди на злочинність як сукупність злочинів; б) соціально-активний, або діяльнісний підхід, що розглядає злочинність як масовий прояв кримінальної деструктивності осіб;

– аргументовано, що межі пізнання злочинності як соціально-правового явища визначаються Кримінальним кодексом України, історією боротьби людства з суспільно-небезпечними діяннями, міжнародним досвідом протидії окремим злочинним проявам, фактично вчиненими злочинами;

– запропоновано за критерієм кримінальної мотивації нову кримінологічну класифікацію злочинів, яка свідчить, що зв'язок між окремими групами злочинів опосередкований, і підтверджує точку зору, що злочинність не належить до соціальних систем. Виокремлено шість груп злочинів: насильницькі; корисливі; корисливі насильницькі; анархо-індивідуалістичні; необережні; злочини, що мають професійну спрямованість;

– обґрунтовано необхідність осмислення державою і суспільством «ціни» злочинності як показника руйнівності соціальних цінностей, адекватної кримінологічної оцінки її негативних наслідків, впровадження в практику відповідних методів обчислення кількісно-якісних вимірів «ціни» окремих видів злочинних проявів.

Удосконалено:

– визначення поняття злочинності, під якою розуміється кримінальна практика людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру;

– положення щодо шляхів аргументації недоречності наукових поглядів на злочинність як на систему. Злочинність не є системою, а відноситься до штучних статистичних утворень;

– змістовне навантаження поняття «кримінологічна характеристика злочинності», розширено уявлення про такі її показники, як: стан, рівень, коефіцієнти, структура, динаміка, характер, географія, тренд;

– концептуальні положення про кримінологічну інформаційну модель злочинності, конструкція якої повинна формуватися за допомогою кримінологічно-значущих статистичних показників, що надає можливість визначення дійсного стану злочинності в державі.

Набули подальшого розвитку:

– положення про шляхи удосконалення методики дослідження історичного розвитку вітчизняної кримінології і її ідей шляхом вивчення архівів регіональних кримінологічних установ України;

– поглиблене дослідження хронології наукової активності вивчення проблем злочинності у радянському правовому просторі, що поділяється на чотири періоди: 1) 1921 – 1926 рр.; 2) 1926 – 1930 рр.; 3) 1930 – 1960 рр.; 4) 1960 – 90-і роки, протягом яких були створені вчення про злочинність, особу злочинця, детермінацію злочинності і її окремих проявів, а також основи теорії запобігання їй;

– методологічні питання вивчення і виміру злочинності, що передбачає широке залучення до пізнання злочинності і визначення стратегії впливу на неї різних за своєю суттю соціологічних концепцій, що пояснюють особливості сучасного суспільства, процесів і явищ, які в ньому відбуваються, і кримінологічні дослідження впливу яких на детермінацію злочинності і появу нових видів суспільно небезпечної поведінки членів суспільства, є досить актуальними;

– наведення підстав і обґрунтування критичного ставлення до різноманітних точок зору на природу злочинного та визначення злочинності в українській і зарубіжній кримінології. Наголошується, що сучасне розуміння злочинності можливе лише на підставі комплексного дослідження наукових здобутків кримінології та інших галузей знань;

– положення про обсяги і виміри латентності злочинності та її проявів у сучасних умовах правозастосовної діяльності правоохоронних органів і дії нового кримінально-процесуального законодавства України;

– визначення і положення щодо кола обов'язкових узагальнюючих елементів кримінологічної структури злочинності у напрямку їх деталізації і диференціації,

оскільки статистичний її вимір носить поверховий характер.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації положення, висновки та рекомендації, незважаючи на її загальнотеоретичний характер, мають не лише теоретичне значення для розвитку кримінологічної науки, а й спрямовані на всебічне удосконалення правоохоронної системи і практики запобігання злочинності, а також вдосконалення системи обліку і реєстрації злочинів.

Результати дослідження можуть бути використані: 1) у науково-дослідницьких цілях – для подальшого вдосконалення визначення поняття злочинність, її кількісно-якісних показників, «ціни» злочинності; 2) у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства; 3) у правозастосовній діяльності – для надання теоретичної і практичної допомоги працівникам правоохоронних органів у розумінні сутності злочинності й обранні ефективних засобів боротьби із цим негативним явищем; 4) у навчальному процесі й навчально-методичній роботі – при підготовці відповідних підрозділів підручників з кримінології, при вивченні курсу кримінології студентами вищих юридичних навчальних закладів, а також у науково-дослідницькій роботі студентів, аспірантів і вчених-правознавців при дослідженні різних аспектів відповідної теми.

Апробація результатів дослідження. Роботу виконано та обговорено на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях та «круглих столах», як-от: «Соціальна політика держави у сфері запобігання злочинності та ресоціалізації осіб, які відбували покарання» (м. Харків, 26 листопада 2010 р.); «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (м. Харків, 14-15 квітня 2011 р.); «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 15 квітня 2011 р.); «Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи» (м. Харків, 23-24 червня 2011 р.); III Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції, присвячені пам'яті професора В.П. Колмакова (м. Одеса, 4-5 листопада 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2011 року» (м. Харків, 9 листопада 2011 р.); «Сучасні стратегії запобігання і протидії злочинності в Україні (пам'яті професора Івана Миколайовича Данишина)» (м. Харків, 25 листопада 2011 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 9-10 квітня 2012 р.); Міжнародна наукова конференція професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (м. Львів, 21-22 вересня 2012 р.); «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2012 року» (м. Харків, 13 листопада 2012 р.); «Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні» (м. Харків, 25 квітня

2013 р.).

Результати дисертаційної роботи використовуються під час викладання навчальної дисципліни «Кримінологія» у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Наукові положення, висновки і пропозиції за результатами дисертаційного дослідження використано в навчальному процесі і науково-дослідній роботі Національної академії прокуратури України при викладанні навчальних дисциплін «Проблеми протидії злочинності», «Проблеми кримінально-виконавчого права», «Правові засоби протидії корупції» (акт впровадження від 10 червня 2013 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження дістали відображення у 20-ти наукових публікаціях, з яких 7 наукових статей, опублікованих у фахових виданнях України та зарубіжних країн, і тези 13 доповідей – у збірниках матеріалів наукових конференцій і «круглих столів».

Структура дисертації. Відповідно до мети, завдань і предмета дослідження дисертація складається зі вступу, 3-х розділів, що містять 8 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, у тому числі основного тексту 181 сторінка. Загальна кількість використаних джерел – 297 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, а також наведено дані апробації результатів дисертації та публікації.

Розділ 1. «Теорія злочинності в кримінології» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Історичний нарис розвитку уявлення про злочинність у радянській кримінології»* досліджено етапи історичного розвитку уявлення про злочинність у радянській кримінології. Проаналізовано архівні матеріали кримінології та судової медицини, статистичні збірники «Злочинність і правопорушення у СРСР», а також наукові праці радянських кримінологів, які містять відомості про розвиток поняття злочинності. У результаті здійснено систематизацію наукових поглядів стосовно природи і сутності злочинності.

У радянській кримінології автор виокремлює чотири умовні періоди у вивченні проблеми злочинності, що дозволить прослідкувати хронологічний порядок розвитку уявлень про це явище: I період – 1921 – 1926 рр. (початок дослідження злочинності: постановка проблеми, перші уявлення про природу і сутність злочинності); II період – 1926 – 1930 рр. (дискусійний період, перехід від висловлювань окремих учених до загальної наукової дискусії, яка, проте, до 30-го року не була завершена); III період – 1930 – 1960-ті роки (період занепаду кримінологічної думки); IV період – 1960 – 90-і роки (домінуюче-визначальний період: остаточно сформульовано сумарно-статистичне визначення злочинності).

У підрозділі 1.2. *«Методологічні питання вивчення і виміру злочинності»* міститься узагальнена характеристика основних методологічних підходів до

вивчення злочинності. Майбутнє методологічного розвитку кримінологічної науки знаходиться у межах категорій діалектики. Такі категорії діалектики, як одиничне, особливе і загальне; частина і ціле; елемент, структура і система; форма і зміст; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; явище і сутність дозволяють вивчати різноманітні прояви соціального життя і дають відповіді на більшість питань сучасної науки. Розглянувши погляди на злочинність як систему, автор робить висновок, що визнання злочинності несистемним явищем має неабиякі наслідки: а) звертає увагу на ту систему, яка породжує злочинні прояви, що ще раз обґрунтовує необхідність загальносоціального запобігання, реакції держави на неї; б) концентрує пошук ядра соціальної системи і тих її елементів, сфери буття і виробництва, які продукують злочинні прояви; в) дозволяє побудувати конструктивну кримінологічну класифікацію злочинів, яка була б адекватною до різних злочинних проявів; г) дозволяє створити необхідні стратегії зменшення злочинних проявів. Визнання злочинності несистемним явищем робить заходи запобігання їй реальним завданням.

Розділ 2. «Наукові підходи до визначення поняття і сутності злочинності в пострадянській кримінології» містить три підрозділи.

Підрозділ 2.1. *«Межі пізнання злочинності в сучасній вітчизняній кримінології»* присвячено аналізу меж пізнання злочинності у сучасній кримінологічній науці. До проблеми визначення меж пізнання злочинності включено питання про місце і функції злочинності у сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальну зумовленість злочинів, феномен латентної злочинності, можливості боротьби із явищем злочинності. Наголошується, що злочинність, подолавши певні етапи у своєму розвитку, починаючи від уявлення про неї як про прояв злої волі, пройшовши шлях від теорій крайнього біологізаторства до теорій крайнього соціологізаторства, сьогодні має розглядатися як кримінальна практика людей, межі якої визначаємо у рамках зареєстрованої злочинності, відповідно до кримінального закону, і тієї її значної частини, яку називають латентною злочинністю, і вивчення якої є самостійною кримінологічною проблемою. Включення ж до меж пізнання злочинності різноманітних форм девіантної поведінки несправедливо розширить її межі, наповнить проявами суб'єктивізму і поставить під сумнів можливості її кількісно-якісної інтерпретації, що звичайно ж не буде сприяти кримінологічному вивченню феномену злочинності.

У підрозділі 2.2. *«Різноманітність точок зору на природу та визначення злочинності в кримінології та їх критичний аналіз»* здійснено систематизацію поглядів на визначення злочинності та проаналізовано її основні ознаки. Основні визначення злочинності та їх авторів дисертант згрупувала у декілька напрямів. Перший напрямок – сумарно-статистичний (або соціально-статистичний), що будується на радянській доктрині, тобто на уявленні про злочинність як про відносно масове, історично мінливе, соціальне явище, що представляє собою сукупність злочинів, вчинених на певній території і в певний проміжок часу (І.М. Даньшин, І.К. Туркевич, О.М. Литвак, О.Г. Кальман, О.Г. Фролова та інші), та другий напрямок, що отримав назву новітній (або соціально-практичний чи соціально-активний (діяльнісний)), представляє злочинність як кримінальну

активність частини членів суспільства (теорія кримінальної активності) (А.П. Закалюк), як предметну діяльність і соціальну практику (інституціональна теорія криміналізації суспільства) (В.М. Дрьомін), як прояв криміногенного потенціалу суспільства (В.В. Голіна), як масовий прояв деструктивності у поведінці людей (А.Ф. Зелінський), як форму соціальної адаптації (І.П. Рущенко). Запропоновані визначення сприяють розумінню природи і джерел явища злочинності.

На думку дисертанта, злочинність слід визначати як кримінальну практику людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру.

У підрозділі 2.3. *«Злочинність та її прояви: питання кримінологічної класифікації»* розглянуті загальнотеоретичні питання кримінологічної класифікації злочинів. Покладаючи в основу класифікації злочинних проявів такий критерій, як мотивація, автор виділяє шість груп злочинів: 1) насильницькі; 2) корисливі; 3) корисливі насильницькі; 4) анархо-індивідуалістичні злочини (у тому числі і злочини, що мають політичне підґрунтя); 5) необережні; 6) злочини, що мають професійну спрямованість (вони складають окрему групу злочинів, можуть мати різну мотивацію, але їх об'єднує професійна спрямованість). Запропонована класифікація сприятиме підвищенню рівня дослідження злочинності та її проявів у комплексному їх розумінні.

Розділ 3. «Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології» складається із трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1. *«Кількісні показники злочинності»* присвячено визначенню інформаційної моделі, з'ясуванню значення поняття модель у юридичній науці взагалі і кримінологічній зокрема. Автор акцентує увагу на специфіці моделювання соціально-правових явищ, розкриває механізм моделювання такого явища, як злочинність. До інформаційної моделі злочинності належать кількісні, якісні показники, показники, що мають змішаний кількісно-якісний характер, і окремо виділяється такий показник, як «ціна» злочинності.

Проаналізовано такі кількісні показники злочинності, як стан, рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, динаміка злочинності.

У підрозділі 3.2. *«Якісні показники злочинності»* зазначається, що до якісних показників цього явища належать її структура, характер, географія і тренд злочинності. Вони характеризують злочинність з якісної сторони і у більшості випадків визначають криміногенну ситуацію у державі, вказують на найбільш криміналізовані сфери суспільного життя, а також основні тенденції злочинності у суспільстві.

У 2011 році у структурі злочинності за розділами Особливої частини КК України, найбільшу питому вагу мали такі групи злочинів, як: 1) злочини проти власності – 65,8%; 2) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – 10,3%; 3) злочини проти життя та здоров'я особи – 3,6%; 4) злочини проти громадського порядку та моральності – 3,1%; 5) злочини у сфері службової діяльності – 3,1%; 6) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – 3,0%; 7) злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 2,7%; 8) всі інші

злочини разом – 8,3%. Питома вага зазначених семи груп злочинів становить 91,6%. Подібні тенденції розподілу злочинів за розділами Особливої частини КК України спостерігалися і у 2012 році, що вже свідчить про постійність злочинних проявів у певних сферах суспільного життя.

Дисертант наголошує, що сьогодні актуальним науково-практичним питанням є впровадження інституту кримінального проступку у законодавство України і, відповідно, наступна зміна структури злочинності в Україні. Автор наводить приклади такої зміни структури злочинності у кримінології.

У підрозділі 3.3. «*«Ціна» злочинності*» надані кримінологічна характеристика і визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві. Автором також висвітлюються соціальні наслідки злочинності та їх значення для поширення злочинності. Наголошується, що знання реальної «ціни» злочинності необхідне, воно допоможе в оцінці стану злочинності, криміногенної обстановки в державі, розробці ефективних, економічних і розумних засобів боротьби зі злочинністю і дозволить проводити адекватний прогноз її розвитку, а отже, і своєчасно реагувати суспільству на виклики злочинності.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й надано вирішення наукового завдання, що полягає у систематизації теоретичних уявлень про злочинність, її сутність та визначення, а також створення її інформаційної моделі. Запропоновано авторські погляди й підходи до вирішення найбільш складних теоретичних і прикладних питань. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків і рекомендацій.

1. Простежена еволюція і здійснена систематизація наукових поглядів у радянській і пострадянській кримінології стосовно природи і сутності злочинності, розглядається два основних підходи до їх розуміння і визначення у вітчизняній кримінології: а) сумарно-статистичний, який охоплює погляди на злочинність як сукупність злочинів; б) соціально-активний, або діяльнісний підхід, що розглядає злочинність як масовий прояв кримінальної деструктивності осіб.

2. Встановлено, що саме через особу злочинця вчені прагнули пізнати корені злочинності як соціальної хвороби. Це призвело до ліквідації кримінологічної думки на тридцять років. Разом із тим методологічно неправильно була б цілковита відмова від антропологічного методу. Фактично вивчення злочинності підмінялося вивченням особи злочинця, поняття злочину і злочинності часто змішувалися, а визначення поняття «злочинність» наводилось у першому підручнику з кримінології лише у 1966 році.

3. Обґрунтовано, що найбільш плідною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть слугувати такі принципи і закони діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів та явищ навколишнього світу, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні суперечності при дослідженні соціальних явищ та процесів.

Майбутнє методологічного розвитку кримінологічної науки знаходиться у межах категорій діалектики. Такі категорії діалектики, як одичне, особливе і загальне; частина і ціле; елемент, структура і система; форма і зміст; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; явище і сутність дозволяють досліджувати різноманітні прояви соціального життя і дають відповіді на більшість питань сучасної науки. Погоджуємося, що ці категорії вимагають сучасної інтерпретації, але методологічна основа розвитку кримінології має залишатися діалектичною.

Пошуки методологічних основ пізнання злочинності продовжуються, вони свідчать про те, що таке складне явище як злочинність потребує інноваційних підходів до розуміння її суті.

4. Встановлено, що межі пізнання злочинності знаходяться зараз на такому кримінологічному та історичному етапах, які ґрунтуються на плюралізмі наукових поглядів представників антропологічної, класичної, соціологічної, соціобіологічної концепцій злочинності. Дослідження біологічної схильності людей до девіантної поведінки, так само як і визнання соціальної природи злочинності, доводять, що не слід абсолютизувати ці погляди. Злочинність, а саме різні її прояви, мають різне співвідношення біологічного і соціального. А тому глибина її пізнання повинна бути на межі соціально-біологічної природи злочинності із пріоритетом соціальної природи. Це дозволяє розглядати злочинність як соціальне явище. Межі ж пізнання злочинності дають можливість виокремити злочинність як явище і обмежити її кількісно-якісними показниками.

До проблеми визначення меж пізнання злочинності включено: питання про місце і функції злочинності в сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальну обумовленість злочинів, феномен латентної злочинності, можливості боротьби із явищем злочинності.

Межі пізнання злочинності формально встановлює Кримінальний кодекс України. Він виступає кримінально-правовою моделлю розуміння меж злочинності і є ідеальними межами самої злочинності у кримінологічній науці. Встановлення чітких меж досліджуваного явища дозволяє побудувати її сучасну інформаційну модель.

5. Сучасне визначення злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих нині кримінологічних підходів до її розуміння. Пропонуємо таке визначення поняття злочинності: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, котрі їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру.

6. Покладаючи в основу класифікації злочинних проявів такий критерій, як мотивація, виокремлюється шість груп злочинів: 1) насильницькі; 2) корисливі; 3) корисливі насильницькі; 4) анархо-індивідуалістичні злочини (у тому числі і злочини, що мають політичне підґрунтя); 5) необережні; 6) злочини, що мають професійну спрямованість (вони складають окрему групу злочинів, можуть мати різну мотивацію, але їх об'єднує професійна спрямованість).

7. Інформаційна модель злочинності – узагальнений кількісно-якісний вимір стану злочинності, що виражений статистичними оцінками елементів і властивостей злочинності.

8. Аналіз злочинності має бути побудований на виявленні її реальних якісних і кількісних характеристик у їх діалектичному взаємозв'язку. Кількісно-якісне вимірювання злочинності проводиться шляхом виявлення таких основних статистичних показників, як: рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, її характер, динаміка злочинності, відомості про латентність злочинності.

9. Першим і узагальнюючим кількісним показником злочинності є її стан. Стан злочинності у звичайному і спрощеному розумінні є загальною врахованою кількістю злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний період часу і на певній території. Характеристика стану злочинності вимагає професійної оцінки, що буде включати в себе не тільки зареєстровану, а й латентну злочинність, структурні параметри злочинності і сукупність правопорушників, відсотки, коефіцієнти, індекси та інші узагальнюючі і відносні показники.

10. Рівень злочинності – один із важливих кількісних показників злочинності, це загальна кількість злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу в країні або в її окремому регіоні. Цей показник виражається в абсолютних цифрах. При визначенні рівня злочинності беруться до уваги два об'єкти обліку: кількість злочинів і кількість осіб, які вчинили ці злочини. Обґрунтовано, що зазначений перелік об'єктів потребує розширення. Проаналізовано принципи сучасної системи обліку злочинів.

Динаміка злочинності – це комплексний якісно-кількісний показник. Він відображає зміну злочинності у часі. У часі змінюється як стан (рівень) злочинності (кількісний показник), так і її структура (якісний показник). Шляхом графічного зображення динаміки злочинності в Україні за 1991 – 2012 рр. встановлено, що починаючи з 2011 року спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості зареєстрованих злочинів.

11. До якісних показників злочинності належать її структура і характер. Вони характеризують злочинність з якісної сторони і у більшості випадків визначають криміногенну ситуацію у державі, вказують на найбільш криміналізовані сфери суспільного життя, а також основні тенденції злочинності у суспільстві.

Актуальним питанням є необхідність вдосконалення кримінологічної структури злочинності у напрямку її деталізації і диференціації.

Найпоширенішим видом злочину в Україні залишаються крадіжки, динаміка яких суттєво впливає на динаміку зареєстрованої злочинності, навіть є визначальною у цьому. Досить помітною і до того ж постійно зростаючою є сумарна частка наркозлочинів. Значно поширені в країні також грабежі, хуліганські прояви, шахрайство, порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Характер злочинності – її особливий якісний показник, що тісно пов'язаний зі структурою цього явища, але який зосереджує увагу не стільки на кількісному розподілі діянь за видами, скільки на тяжкості злочинів, основному

змісті видів злочинної поведінки, домінуванні цих видів у структурі зареєстрованої і реальної злочинності, на розподілі злочинів за групами населення, соціально-економічними сферами і т.д.

Крім структури і характеру злочинності з якісного боку характеризує і географія злочинності, під якою розуміється її поширення по різних регіонах (територіях) держави, а також тренд злочинності. Географія злочинності як кількісно-якісний статистичний показник зазвичай визначається за допомогою таких показників, як питома вага злочинності регіону у загальній кількості злочинів, вчинених у державі, а також регіональні коефіцієнти злочинності. Трендом є тенденція злочинності, яка проявляє себе за значний період часу, незважаючи на те, що за цей період злочинність могла і зростати, і знижуватися. Злочинність – відносно гнучкий феномен, приховувати показники злочинності і маніпулювати даними, що характеризують злочинність, можливо лише у певних межах.

12. Обґрунтовано, що «ціна» злочинності у кримінології є ключовим елементом характеристики самої злочинності та складовою інформаційної моделі злочинності. Під «ціною» злочинності розуміємо прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямовані на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи, та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сметаніна Н. В. Історичний розвиток уявлення про злочинність у радянській кримінології / Н. В. Сметаніна // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 243 -256.
2. Сметаніна Н. В. Методологічні питання вивчення злочинності як шлях пошуку її сутнісної основи / Н. В. Сметаніна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 317 - 321.
3. Сметаніна Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві / Н. В. Сметаніна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 327 - 330.
4. Сметаніна Н. В. Поняття злочинності у сучасній пострадянській кримінології / Н. В. Сметаніна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20, серія ПРАВО. – Ч. 1. – Т. 4. – С. 72 - 75.
5. Сметанина Н. В. Границы познания преступности в современной постсоветской криминологии / Н. В. Сметанина // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2013. – № 5. – С. 171 - 176.
6. Сметаніна Н. В. Злочинність та її прояви: питання класифікації / Н. В. Сметаніна // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 151 - 157.
7. Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології / Н. В. Сметаніна // Порівняльно-аналітичне право : електрон. фах. наук. вид. – 2013. – № 3-1. – С. 327- 331. – Режим доступу : <http://www.par.in.ua/3->

1_2013/8/Smetanina%20N.V..pdf. – Заголовок з екрана.

8. Сметаніна Н. В. Деякі наукові підходи до розуміння природи злочинності в кримінології / Н. В. Сметаніна // Соціальна політика держави у сфері запобігання злочинності та ресоціалізації осіб, які відбували покарання: матеріали ІХ міжвуз. наук. студ. конфер. з кримінології та кримінально-виконавчого права, м. Харків, 26 листоп. 2010 р. / за заг. ред. проф. В.В. Голіни. – Ч. 1. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 21 - 23 .

9. Сметаніна Н. В. Межі пізнання злочинності як фактор на шляху побудови правової держави в Україні / Н. В. Сметаніна // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес : тези Міжнар. наук.-теор. конфер. студ. і аспір., 14- 15 квіт. 2011 р. : [у 2-х ч.] / ред. кол.: Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ [та ін.]. – Х. : НТУ «ХП», 2011. – Ч. 2. – Укр., рос. та англ. мовами. – С. 131 - 132 .

10. Сметаніна Н. В. Some theories of crime causation in the criminology / Н. В. Сметаніна // Зб. тез доп. та наук. повідомлень «круглого столу» на тему «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених», 15 квіт. 2011 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2011. – С. 55 - 57.

11. Сметаніна Н. В. Деякі питання вивчення злочинності як необхідна умова формування правової системи в Україні / Н. В. Сметаніна // Конституція України – основа розбудови правової системи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (23-24 черв. 2011 р.). – Х. : Право, 2011. – С. 387 - 390.

12. Сметаніна Н. В. До питання визначення поняття злочинності в сучасній кримінологічній науці / Н. В. Сметаніна // ІІІ Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В.П. Колмакова : зб. матеріалів (4 – 5 листоп. 2011 р.) / за заг. ред. В.М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 368 - 371.

13. Сметаніна Н. В. Методологічні питання виміру злочинності / Н. В. Сметаніна // Зб. тез доп. та наук. повідомлень учасників всеукр. наук.-практ. конфер. молодих учених та здобувачів, 9 листоп. 2011 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х. : НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – С. 441 - 444.

14. Сметаніна Н. В. Злочинність і злочин: співвідношення понять / Н. В. Сметаніна // Сучасні стратегії запобігання і протидії злочинності в Україні (пам'яті професора Івана Миколайовича Данышина). Ч. І. : Теоретичні засади української кримінології: матеріали Х міжвуз. наук. студ. конфер. з кримінології та кримінально-виконавчого права, м. Харків, 25 листоп. 2011 р. / за заг. ред. проф. В. В. Голіни. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 41 - 43.

15. Сметаніна Н. В. Методологічні напрямки вивчення злочинності у сучасній кримінологічній науці / Н. В. Сметаніна // Закарпатські правові читання: матеріали ІV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, 9-10 квіт. 2012 р. / за заг. ред. Ф.Г. Ващука, П.А. Трачука. – Ужгород: ЗакДу, 2012. – С. 306 - 312.

16. Сметаніна Н. В. Межі пізнання злочинності у сучасному суспільстві / Н. В. Сметаніна // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20 -21 квіт. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск В.М. Дрьомін; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 342-343.

17. Сметаніна Н. В. Шляхи вдосконалення кримінального законодавства:

питання кримінологічного аналізу / Н. В. Сметаніна // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доп. та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 21-22 верес. 2012 р. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 209 -212.

18. Сметаніна Н. В. Вплив злочинності на формування кримінального законодавства у сучасному суспільстві / Н. В. Сметаніна // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 591-593.

19. Сметаніна Н. В. Визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві / Н. В. Сметаніна // 36. тез доп. та наук. повідомлень учасників всеукр. наук.-практ. конфер. молодих учених та здобувачів, 13 листоп. 2012 р. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х. : НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 22 -24.

20. Сметаніна Н. В. Злочинність і віктимність: питання взаємозв'язку і захисту прав потерпілих / Н. В. Сметаніна // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 252 - 254.

АНОТАЦІЯ

Сметаніна Н. В. Теоретичне уявлення про злочинність в пострадянській кримінології. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено розв'язанню теоретичних і практичних питань визначення злочинності у сучасній кримінології. Проаналізовано історичний досвід визначення злочинності в радянській кримінології, розглянуто сучасні методологічні підходи до вивчення злочинності. Автором систематизовано основні визначення злочинності, встановлено межі її пізнання, наведена кримінологічна класифікація проявів злочинності. На підставі проведеного аналізу запропоновано інформаційну модель злочинності в сучасній кримінології.

У роботі надані пропозиції щодо вдосконалення визначення злочинності, кримінологічної класифікації злочинних проявів, кількісно-якісних показників злочинності та її «ціни».

Ключові слова: поняття злочинності, історичний розвиток, соціальне явище, сучасна кримінологія, кримінальна практика, кримінологічна класифікація, мотивація людської поведінки, криміногенна ситуація, інформаційна модель, «ціна» злочинності, соціальні наслідки.

АННОТАЦІЯ

Сметанина Н. В. Теоретическое представление о преступности в постсоветской криминологии. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2014.

Диссертация посвящена решению теоретических и практических вопросов определения преступности в современной криминологии. Проанализирован исторический опыт определения преступности в советской криминологии, углублённо исследована хронология научной активности изучения проблем преступности в советском правовом пространстве, деятельность криминологических кабинетов по изучению преступности в советский период. Рассмотрены современные методологические подходы к изучению преступности, социологические концепции развития общества, в результате чего обосновано, что преступность не является системой, а относится к искусственным статистическим образованиям.

Автором систематизированы основные определения преступности и выделены два основных подхода к пониманию и определению преступности в современной криминологии: а) суммарно-статистический; б) социально-активный. Подчёркивается, что понимание преступности возможно только в результате комплексного исследования научных достижений криминологии и других отраслей знаний. Установлены границы её познания. Делается вывод, что именно Уголовный кодекс Украины определяет границы существующей преступности. На основании критерия уголовной мотивации совершения преступлений приведена новая криминологическая классификация проявлений преступности.

В результате проведённого анализа предложена информационная модель преступности в современной криминологии. Указывается, что информационная модель преступности является обобщённым количественно-качественным измерением преступности, выраженным статистическими показателями элементов и свойств преступности. Детально рассматриваются основные количественно-качественные показатели преступности.

Аргументируется необходимость усовершенствования криминологической структуры преступности в направлении её детализации и дифференциации.

Исследованы положения измерения латентной преступности и её проявлений в современных условиях правоприменительной деятельности правоохранительных органов и действия нового уголовно-процессуального законодательства Украины.

Детально рассматривается понятие «цена» преступности, его ключевые признаки, определение прямого и непрямого ущерба от преступности.

В работе высказаны предложения по усовершенствованию определения преступности, криминологической классификации преступных проявлений, количественно-качественных показателей преступности и её «цены».

Ключевые слова: понятие преступности, историческое развитие, социальное явление, современная криминология, криминальная практика, криминологическая классификация, мотивация человеческого поведения,

криминогенная ситуация, информационная модель, «цена» преступности, социальные последствия.

SUMMARY

Smetanina N.V. Theoretical notion of crime in postsoviet criminology. – On the right of manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Law, speciality 12.00.08 - Criminal Law and Criminology; Penitentiary Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

The thesis is devoted to a study of theoretical and practical issues of definition of crime in modern criminology. In the work historical experience of the definition of crime in Soviet criminology is analyzed and modern methodological approaches to the study of crime are considered. The author systematized the basic definitions of crime, set the scope of its cognition, and provided criminological classification of crime manifestations. On the basis of conducted analysis the information model of crime in modern criminology is introduced.

In the thesis proposals as to improvement of the notion of crime, criminological classification of crime manifestations and quantitative and qualitative characteristics of crime and of its “price” are put forward.

Key words: the notion of crime, historical development, social phenomenon, modern criminology, criminal practice, criminological classification, motivation of human behavior, criminogenic situation, the information model, “price” of crime, social consequences.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент Юрченко О.Ю.

Підписано до друку 02.09.2014 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. – вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1045

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77